

IZMEĐU DRUŠTVA RADA I DRUŠTVA ZNANJA

Antun Šundalić

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Osijeku, Osijek, Hrvatska

Sažetak

Industrijalizacija 19. stoljeća je donijela prvo Europi, a potom i svijetu, novo društvo rada nazvano kapitalizam. Taj kapitalizam i dalje postoji samo ne na način 19. stoljeća. Protekla su dva stoljeća pokazala svu sposobnost prilagođavanja, preslagivanja, fleksibilnosti i umrežavanja kapitalističkog društva rada i to tako da se ono sve više prepoznaje kao društvo bez rada. Globalizacija je donijela otvoreno, svjetsko, slobodno tržište na kojemu je zavladao nova paradigma informacijske tehnologije. Ona je ekonomiji nametnula prioritet simboličkog kapitala pred fizičkim kapitalom, radnika znanja fizičkom radniku. Također je staru sintagmu „društvo rada“ zamijenila novom „društvo znanja“. Koliko je društvo znanja iskorak prema slobodi od rada kao egzistencijalne nužde, a koliko je ono put u novu podložnost krupnom kapitalu, tema je kojom se članak bavi. Također se u članku naznačuje stanje u hrvatskom društvu koje se trudi ući iz društva rada u društvo znanja.

1. UVOD

Suvremeni je čovjek naviknut na sintagmu *globalno društvo* koja ima, pojmovno kazano, vrlo široki opseg i uzak sadržaj. U njen opseg ulaze sva društva suvremenog kapitalizma koja se nisu uspjela odhrvati umrežavanju suvremene informacijske tehnologije, uključivanju u svjetsko (tj. globalno) tržište, prihvaćanju svjetskih trendova u kulturi i slično. Kada je riječ o sadržaju sintagme *globalno društvo*, tada se on svodi na tip društva koji je određen otvorenošću i povezanošću tehnologijom, tržištem i kulturom. Dakle, tu su sva suvremena društva u zadnjih nekoliko desetljeća kojima je (1) svjetsko gospodarstvo okvir za razvijanje vlastitog nacionalnog gospodarstva, (2) svjetska politika integriranja okvir za očuvanje vlastitog nacionalnog suvereniteta, (3) svjetska kultura pluralizma okvir za očuvanje vlastitog nacionalnog identiteta. Ova uvodna vrlo uopćena deskripcija globalnog društva se može svesti na Beckovo poimanje globaliteta. *Globalitet* ili *svjetsko društvo* je pojam koji znači činjenicu da već dugo živimo u svjetskom društvu, da više nema zatvorenih prostora. *Globalizacija*, pak, je ukupnost procesa kojima se transnacionalni akteri povezuju i potkopavaju suverenitet nacionalnih država. Ona donosi transnacionalnost, bezmjernost, globalnu ekološku svijest, cirkulaciju globalnih kulturnih industrija i slično. Ako globalizaciju reduciramo na ekonomsku dimenziju, tada je na djelu, reći će Beck, *globalizam*

koji ostale dimenzije globalizacije gura u okvir dominacije svjetskog tržišta (poput ekološke, kulturne političke, civilno društvene globalizacije) /1/. Upravo na tragu ove redukcije u članku će biti analizirana u okviru ekonomske dimenzije globalizacije jedna značajna promjena/prijelaz od društva rada u društvo znanja. Ova se promjena najčešće pokazuje kao važno obilježje postindustrijskog društva i postmoderniteta, a prezentira je porast moći kapitala nad radom, kao i naglašavanje prioriteta simboličkog kapitala pred fizičkim /2/, /3/, /4/, /5/.

2. OD DRUŠTVO RADA DO DRUŠTVA ZNANJA

Nekadašnje „zlatno doba kontroliranog kapitalizma“ (između 1945. i 1975.), inspirirano Keynesovim učenjem o važnosti snažne i utjecajne države koja osigurava politiku pune zaposlenosti, regulira tržište i poreze te skrbi za socijalna pitanja /6/, naslijedio je kapitalizam otvorenog tržišta, multinacionalnog kapitala i globalnih političkih integracija koji volimo sažeti u pojmu globalizacija. Novi, aktualni stadij u životu kapitalizma najčešće se predstavlja kao prijelaz iz industrijskog („fordizam“) u postindustrijsko društvo („postfordizam“). Taj se prijelaz ujedno predstavlja i kao prijelaz iz „društva rada“ u „društvo znanja“. Oba ova prijelaza nisu donijela ukinuće prethodnog stanja već njegovo očuvanje, ali u podređenoj poziciji. Zagovornici nove ekonomije ovu

promjenu, tj. prijelaz s proizvodnje i raspodjele roba na proizvodnju i raspodjelu znanja smatraju vrlo radikalnom koja se ne može prikazati kao povijesni ili teorijski kontinuitet u okvirima „stare“ ekonomske teorije /7/. Kada se govori o društvu rada, tj. o društvu u kojemu je rad osnova stjecanja vlasništva, izgrađivanja profesionalne karijere, postizanja društvenog ugleda i slično, tada se redovito vraćamo u početnu industrijalizaciju i razvoj kapitalizma od 19. stoljeća. To je vrijeme obilježeno industrijskom revolucijom koju se može opisati *trostrukom zamjenom*: zamjenom ljudskog rada strojevima, zamjenom živih izvora energije neživima, zamjenom prirodnih sirovina neprirodnima /8/. No, unatoč ovim zamjenama rad je važan resurs koji stavlja u funkciju promjene nastale industrijskom revolucijom. Ove promjene, znatno razvijenije i složenije, žive i u društvu rada dvadesetog stoljeća s tom razlikom da se u njegovoj zadnjoj četvrtini sve češće čuje kvalifikacija o nastajanju društva znanja.

Društvo rada je dalo kapitalizmu uglavnom obilježja negativne konotacije. Tako kapitalizam iz Marxova vremena prepoznavamo kao društvo koje je razdvojilo rad i vlasništvo, koje je vlasništvu dalo moć nad radom, koje je zaoštrilo klasne razlike, koje je snizilo cijenu rada i slično /9/. No, tu je i jedna važna pozitivna odrednica: kapitalizam je prepoznat kao najnaprednija ekonomska formacija glede količine proizvoda (masovna proizvodnja), njihove dostupnosti (za većinu građana) i tržišne otvorenosti (pozitivni učinci „nevidljive ruke“ tržišta). Društvo rada je, također, izgradilo društvenu stratifikaciju kojoj je osnovno uporište razlika u bogatstvu, a na kojoj su se gradile razlike ugleda i moći. No, po drugima, društvo rada kapitalizma je dalo mogućnosti promjene, poticalo je socijalnu mobilnost i oslobođenje pojedinca. To M. Novak pokazuje kao ključna obilježja kapitalizma nastajanje demokratske političke zajednice, tržišnog poduzetništva kao temelja ekonomije, moralnog kulturnog sustava koji je pluralističan i liberalan. Kao takav, demokratski kapitalizam ograničava moć države te oslobađa snage pojedinca i nezavisno organiziranih zajednica. Sustav je to koji omogućuje talentiranima razvijanje talenata na opću korist društva, time potiče ekonomski aktivizam koji doprinosi kako bogatstvu nacije tako i rastu osobne slobode

svakog pojedinca /10/ Fukuyama će također u kapitalizmu naći oslobođenje pojedinca kroz priznanje individualnih prava i sloboda u okviru vladavine zakona. Liberalna je demokracija zamijenila povijesno prisutnu želju za dominacijom, potrebom za priznanjem jednakosti i orijentacijom na ekonomizaciju života /11/. Društvo rada je inauguriralo odvajanje rada od vlasništva, ali i spajanje moći i vlasništva, kao i ugleda i vlasništva. Ono je polariziralo društvo na vlasnike i radnike, bogate i siromašne. Vlasništvo je donosilo ekonomsku moć, rad na tuđem vlasništvu je donosio nadnicu. Apstrahirajući od brojnih promjena, možemo ustvrditi da je taj obrazac moći i bogatstva živ i u suvremenom kapitalizmu. No, moć i bogatstvo danas postavljaju drugačije osnove vlasništva, a onda i drugačije poimanje klasnih razlika. Moderna analiza klasa počinje ekonomskom teorijom A. Smitha, D. Ricarda i J. Benthama koji su pokušali filozofske rasprave o moralu i etičkom djelovanju primijeniti na tumačenje problema vezanih uz kapitalističko tržište. Interes ekonomista za društvenu stratifikaciju bio je potaknut korjenitom promjenom ekonomskih okolnosti, tj. transformacijom poljoprivredne proizvodnje u rastuću tekstilnu i ostalu industriju. Ekspanzija tržišta, inovacije u tehnologiji proizvodnje i ubrzana industrijalizacija značajno su promijenile tradicionalnu sliku društva. Nove klase, radnička i kapitalistička, obilježile su daljnji razvoj društvenih odnosa. /12/ Suvremeni američki sociolog Peter L. Berger društvenu stratifikaciju vidi kroz klasni sustav koji živi u suvremenom kapitalizmu. Berger daje jednu eklektičku definiciju klase (uvažava i Marxovu i Weberovu tradiciju) kojom objedinjuje sve za klasu bitno – odnos prema vlasništvu i radu, interes i kulturni identitet skupine: *“Klasa je skupina koja izvodi svoj privilegij iz svoje uloge u proizvodnom procesu, a obilježavaju je zajednički interesi i zajedničke kulturalne značajke; klasno društvo je ono u kojem je klasa dominantna forma stratifikacije.”* U industrijskom je društvu klasa potisnula sve ostale oblike stratifikacije društva, jer u kapitalizmu “novac najglasnije govori”, a ne “porijeklo, obiteljska tradicija, osobna čast”. Međutim, polazna točka socijalne mobilnosti nije klasa već *obitelj*. U njoj se rađaju želje za popravljanjem položaja novih generacija. To najčešće ide kroz visoko vrednovanje uloge

obrazovanja, ističe Berger: "U svojim razvijenim industrijskim društvima obrazovanje je postalo daleko najvažnije sredstvo mobilnosti prema gore." Berger uočava *specifičan klasni sukob* u suvremenom zapadnom društvu: riječ je o sukobu *dviju srednjih klasa – stare* (koja se bavi proizvodnjom i distribucijom materijalnih dobara i usluga) i *nove* (koja se bavi proizvodnjom i distribucijom simboličkog znanja). "Nova klasa onih koji imaju znanje u zapadnim društvima, glavni je antagonist kapitalizma." /13/ Bergerova nas analiza društvene stratifikacije vodi do značajne promjene koja je upravo prijelaznica iz društva rada u društvo znanja. Nova društvena elita postaje nova srednja klasa koju će P. Drucker nazvati *radnici znanja*. /14/ Riječ je o pojedincima koji trebaju zadovoljiti dva osnovna zahtjeva: da imaju formalno obrazovanje, koje im omogućuje da uđu u svijet radnika znanja, te da budu spremni nastaviti obrazovanje tijekom radnog vijeka kako bi unapređivali to znanje. Radnici znanja su postali novi kapitalisti, a njihovo znanje ključni i jedini nedostajući resurs. Radnici znanja kao novi kapitalisti se profesionalno organiziraju i kao takvi su jednaki onima koji naručuju njihovu uslugu. Time se društvo znanja treba gledati kao društvo „seniora“ i „juniora“, a ne kao društvo poslodavaca (kapitalista) i zaposlenih (najamnih radnika) /15/. Zaživljavanje društva znanja najavio je Drucker već 1989. godine poglavljem *Društvo znanja* u knjizi *Nova zbilja*. On će vrijeme 21. stoljeća – a ono je već nastupilo svojim problemima krajem 20. stoljeća – nazvati *postposlovno* društvo. Takvo društvo obilježavaju tri komponente: *informacija, management i umni radnik*. Imperativ umnosti radnika postavila je suvremena tehnologija koja traži sposobnost pretvaranja informacije u znanje. Stoga, kada se govori o perspektivi razvoja društva, govori se o ulaganju u obrazovanje. Ono je najisplativije ulaganje za samo gospodarstvo i predstavlja njegovo „pogonsko gorivo“. Školovana, pak, osoba je nositelj gospodarskih procesa i oblikovatelj društvenih odnosa /16/. Hoće li se u uvjetima ekonomske potrebe za demokratizacijom obrazovanja stvoriti društveni odnosi koji će društvo znanja predstaviti kao povijesno bitan napredak u odnosu na društvo rada, ili će oni i dalje biti ogledalo društvene stratifikacije s razlikom što je simbolički kapital zamijenio ulogu fizičkog kapitala? Ta-

kođer pitati se je hoće li se rad kao egzistencijalna nužda u društvu rada supstituirati radom kao slobodnim stvaralaštvom u društvu znanja?

3. DRUŠTVO ZNANJA

Od 19. st. naovamo kretali smo se od društva rada prema društvu znanja. To je kretanje bilo svojevrsna borba da svijet rada prestane biti „carstvo nužnosti“, te da društvo rada postane ono što može biti – društvo slobodnog vremena. Transformiranje društva rada u *društvo bez rada* Dahrendorf pokazuje kao skraćanje radnog vijeka, skraćanje radne godine, skraćanje radnog dana. Ne samo da je radno vrijeme kraće, i sam rad je drugačiji: „manuelna ekonomija“ zamijenjena je „ekonomijom ekrana“. Rad sve više postaje sredstvo kontrole, dok se kapital pojavljuje u svojoj samostalnosti i neovisnosti o radu. Radnici znanja, koji se pojavljuju kao nositelji nove ekonomije rade sve duže dnevno, u tjednu, godišnje. Jesu li sretni, imaju li ono ključno – slobodu? Ova je dilema ujedno i dilema koliko je društvo znanja učinkovit nasljednik društva rada, tj. vodi li ova promjena oslobođenju, pita se Dahrendorf /17/. Odmaknemo li se od dileme oslobođenja rada u društvu znanja, možemo se pitati što diferencira društvo znanja od društva rada. L. Edvinson će odgovor potražiti u ekonomiji znanja koju obilježavaju: uloga neopipljivih vrijednosti (znanja) u stvaranju vrijednosti, seljenje konkurentske prednosti od fizičkog k neopipljivom, od vidljivog prema nevidljivom, od viđenog k neviđenome. Konkurentska prednost se više ne temelji na trenutačnoj poziciji na tržištu, te veličini i moći tvrtke u prošlosti, već na uključivanju znanja u sve aktivnosti u tvrtki. Konkurentske prednosti koje se temelje na znanju uključuju moć neopipljivih dobara u obliku indikatora vrijednosti – standarda, poput Microsoftova operacijskog sustava ili engleskog jezika, inovacije koje štite patentima, vlasničkih prava i tajnosti (kao u slučajevima tvrtaka Merck ili Coca Cola), te jednostavno ugleda koji na području inovacija uživa tvrtka Sony /18/. Kada se govori o suvremenom kapitalizmu, među inim obilježjima čuje se i ono *korporacijski kapitalizam*. Njegovo je temeljno obilježje svijest o ograničenosti resursa kojima raspolaže čovječanstvo, te da isti nisu vlasništvo nekih nego

svih /19/. Ovakvoj su orijentaciji sklone same korporacije, međunarodne organizacije, vlade, nevladine udruge, akademske zajednice i javnost potaknuta medijskim izvješćima /20/. Demokratizacija informacija je omogućila stvaranje znanja o nastajućem *društvu rizika* za koje je potrebno preuzeti odgovornost. Stvara se nova svijest koja traži subjekte odgovornosti za cikličke krize, ali i za budućnost koja je vrlo nesigurna. Ono što društvu rada nije bilo središnja tema – opstanak samog društva – društvu se znanja postavlja kao imperativni zadatak čije će rješavanje ujedno biti kriterij njegove uspješnosti i prihvatljivosti. Društvo znanja je moguće odrediti kao ono u kojemu je znanje njegov ključni resurs, a radnici znanja dominantna skupina unutar radne snage. Znanje, kao osnovni resurs, obilježava troje: mogućnost njegova nekontroliranog širenja; vertikalna pokretljivost znanja kroz sustav obrazovanja (od nižih prema višim razinama); znanje nije jamstvo uspjeha, ono je sredstvo koje se koristi u proizvodnji /21/. Koliko je znanje važno sredstvo u proizvodnji kazuju rasprave o *kognitivnom kapitalizmu* današnjice u kojemu se glavni izvor vrijednosti nalazi u znanjima koja utjelovljuju i mobiliziraju živi rad, a ne u kapitalu i materijalnom radu. Otuda se i izvor bogatstva nacija treba tražiti u sustavu obrazovanja i istraživanja. To je ona radikalna promjena kojom se kapitalizam transformira u kognitivni kapitalizam. Naime, kapitalizam i dalje zadržava ključna obilježja poput profita i najamnine, ali njegova kognitivna dimenzija ističe novu prirodu rada, izvora vrednovanja i strukturu rada koju određuje znanje. Znanje se inkorporira u rad i u kapital, ono stvara pravo intelektualnog vlasništva te postaje ključna kompetitivna varijabla. Nastajanje kognitivnog kapitalizma odvija se kroz tri procesa: 1. rastuća potreba za autonomijom radnika i odbijanje parceliziranog rada svojstvenog fordizmu; 2. intenziviranje proizvodnje znanja u djelatnostima koje primarno služe čovjeku (zdravstvo, obrazovanje, istraživanje i sl.); 3. demokratizacija obrazovanja i porast opće razine izobrazbe /22/. Fordistički koncept zamjene manualnog rada strojevima poticao je i preusmjeravao sadržaj rada prema apstraktnijim i simboličnijim zadaćama. To je imalo za posljedicu zaživljavanje tehnologije i organizacije proizvodnje koji u prvi plan stav-

ljaju intelektualnu dimenziju rada. Nova organizacija poduzeća zamjenjuje *parcelizirane i repetitivne zadatke* radnika *timskom organizacijom rada*. Radnik prestaje biti usko specijaliziran, lako zamjenjiv kotačić u proizvodnji (standardiziranog tipa i ekonomiji razmjera fordističkog vremena) i sve više postaje *polivalentan radnik*, fleksibilno specijaliziran (prema zahtjevima promjena vanjskog okruženja)/23/. Njegova učinkovitost kroz mrežnu organizaciju i vertikalnu dezintegraciju potvrđuje važnost učenja i podjele znanja koja osobito dolazi do izražaja u podjeli rada među poduzećima /24/. Poduzeća su, pak, u toj promjeni prisiljena postati *učee organizacije* koje statičko upravljanje resursima zamjenjuju dinamičkim upravljanjem znanjem, a što postaje osnova komunikacije među poduzećima, bilo da je riječ o kooperaciji, bilo o konkurenciji. Takva su poduzeća osnova *gospodarstva znanja* u kojima se događa zaokret: nematerijalni proizvodni faktori (a to su obrazovanje, razvoj i istraživanje, ljudski kapital) prestaju biti faktori potrošnje i postaju oni koji proizvode dodaju novu vrijednost. Nastaje novi tip gospodarstva koji ima postindustrijski karakter, a što znači da se težište prenosi s materijalnih faktora proizvodnje na nematerijalne, neopipljive faktore poput intelektualnih prava, obrazovanja, marketinga i medija, informacijsko-komunikacijskih i drugih usluga. Glavna imovina takvih poduzeća nisu zgrade i strojevi već kreativnost, znanje, intelektualna prava i slično /25/. M. Castells nastajući kapitalizam naziva informatičkim kapitalizmom, a novu ekonomiju informatička globalna ekonomija. Ta je ekonomija organizirana oko *upravljačkih i kontrolnih središta* koja su u stanju koordinirati, unaprjeđivati i upravljati isprepletenim aktivnostima *umreženih tvrtki*. Usluge koje ova ekonomija nudi – poput računovodstva, osiguranja, nekretnina, savjetovanje, pravne usluge, oglašavanje, oblikovanje, marketing, odnosi s javnošću, sigurnost, prikupljanje informacija i upravljanje informatičkim sustavima, ali i *razvojna istraživanja i znanstvena otkrića* – otkrivaju novo lice ekonomije, središte su svih ekonomskih procesa u proizvodnji, poljoprivredi, energetici ili uslugama različitih vrsta. *Sve se one mogu reducirati na stvaranje znanja i protok informacija* /26/. Do sada navedene analize pokazuju da je znanje doživjelo veliko premještanje: od jednog od

pomoćnih sredstava u proizvodnji društva rada, do jedinog uporišta proizvodnje u društvu znanja. Nekada brojni plavi ovratnici ustupaju mjesto stvarnim nositeljima proizvodnje i konkurentnosti, radnicima znanja. *Znanost* kao posebna djelatnost proizvodnje i širenja znanja putem sustava obrazovanja biva uključena u sve društvene procese. Znanost i istraživanje postaju djelatnosti o kojima ovisi tehnički napredak i ukupni društveni razvoj. U takvim okolnostima *obrazovanje* prestaje biti statusni simbol i postaje *egzistencijalni wojet*. Društvo znanja je donijelo promjene koje je svaki pojedinac mogao testirati i na svom profesionalnom putu: za osobni probitak važniji je postignuti stupanj obrazovanja nego socijalno porijeklo. Stoga je i ovaj segment društvenog života osamio pojedinca, usmjeravajući ga na vlastite sposobnosti i motivirajući ga za napredovanje u karijeri. Znanost je donijela velike promjene koje se nisu mogle negirati: u materijalnom pogledu obilje proizvoda, u tehničkom pogledu razvoj i usavršavanje tehnologije, u radnom pogledu oslobađanje ljudskog rada, u duhovnom pogledu pluralizam i individualni izbor. Takve se promjene ocjenjuju kao *razvojne*, te kao civilizacijski *napredak*, ako se kao kriterij u ocjenjivanju uzima *aplikacija znanosti* u vidu novih tehnologija i inoviranja proizvodnih procesa. Ako se, pak, kao kriterij uzima *socijalni učinak*, tada je upitan doseg dobrobiti takvog razvoja i napretka, upitna je i postignuta sloboda u radu (na što je već ukazano u Dahrendorfovoj raspravi). Društvo rada je iznjedrilo društvo znanja, industrijsko društvo postindustrijsko, a modernitet postmodernitet. Na kapitalizam suvremenog svijeta mogu se primijeniti obilježja da je to društvo znanja, postindustrijsko društvo s prevladavajućim mentalitetom postmoderne. U temelju svih ovih zamjena je ona ključna, na koju je osamdesetih godina prošlog stoljeća ukazao Daniel Bell, zamjena „stare osovine“ rad – kapital, „*novim osovinskim principom*“, a to je *teorijsko znanje*. Komunikacije i informacijska tehnologija postaju ključni nositelji promjena, kako ekonomskih tako i socijalnih, kako u razvoju znanja tako i u njegovu širenju, u karakteru rada i u njegovoj organizaciji /27/. Sve se ove promjene najčešće pripisuju karakteru samog kapitalizma koji u svakoj promjeni okolnosti – socijalnih, političkih, ekonomskih, a

posebice znanstveno-tehnoloških – nalazi nove poticaje za nova rješenja kojima se otklanja moguća ne-kapitalistička alternativa.

4. HRVATSKO DRUŠTVO IZMEĐU DRUŠTVA RADA I DRUŠTVA ZNANJA

Tranzicija hrvatskog društva je imala jasan idejni smjer: tržišna ekonomija i demokratizacija društvenog života. To je također značilo otvaranje društva prema razlikama koje su u socijalizmu bile nepoželjne, posebice kada je riječ o privatnom vlasništvu i višestranačju. No, kada je idejna koncepcija dobila svoje prve nositelje u praksi, viđenje tranzicije više nije bilo svima jednako prihvatljivo. Ubrzana polarizacija društva i socijalna nesigurnost nisu više ostavljali prostora oduševljavanju novim poretom. Dok su sindikati tražili „kapitalizam s ljudskim likom“, novonastala poduzetnička elita je bila opijena prvobitnoakumulacijskim zanosom. *Društvo rada* je zaživjelo čak kroz doslovnu primjenu Taylorove teze „radnik ne bi trebao misliti, ostali su za to plaćeni, već samo izvršavati zadaću što više mehanički“. Kapitalizam koji se razvijao bio je mješavina državnog kapitalizma i neoliberalnog /28/. S jedne strane je država brinula o nacionalnom kapitalu prema unutra i prema van, a s druge je davala prostora pojedincima da se pojavljuju kao ekonomska elita. Takav tip kapitalizma nije niti pokušao biti „pregovarački kapitalizam“ pa je od početka zagovarao tezu o kraju socijalne države i društva blagostanja. Proces privatizacije dojučerašnjega državnog vlasništva trebao je biti značajan korak u kapitalizam, dakle, u tržišno gospodarstvo. Njome su se trebali odrediti vrste vlasništva i vlasnici kako bi i odgovornost u gospodarstvu imala svoje nositelje. Ciljevi privatizacije su u Hrvatskoj, kao i u Srednjoj i Istočnoj Europi, bili trovrstni: (1) *gospodarski*: učinkovitost, maksimizacija profita, dioničarstvo, popuna proračuna, financijski rast, jačanje konkurencije, stabilizacija gospodarstva; (2) *politički*: deetatizacija, jačanje demokracije, socijalna stabilnost, uklanjanje „nomenklature“; (3) *socijalni*: socijalna integracija, socijalni mir /29/. Privatizacija je značila ne samo oduzimanje imovine državi, već i stvaranje novog sloja vlasnika koji će se izdvojiti po *bogatstvu i društvenoj moći*. Takvo je raslojavanje bilo znatno pod utjecajem političke podobnosti, a bez stvarnih po-

duzetničkih rezultata koji i nisu mogli biti ostvareni u socijalističkom gospodarstvu. Privatizacija i pretvorba u prvim godinama tranzicije uzrokovala su ubrzano socijalno raslojavanje i pojavu „novih bogataša“. Postupno se oblikuje novi sloj u društvu koji si priskrbljuje naziv elita. Glede njena nastajanja može se ustvrditi da je nova elita više politički proizvod, a ne tržišni. Takvu *poduzetničku* elitu u Hrvatskoj obilježavaju nepoduzetnički elementi: *posjedovanje i trošenje*, te *politička podobnost* koja im je priskrabila imovinu /30/. Županov joj još dodaje obilježja dezindustrijalizirajuće, descijentizirajuće, retradicionalizirajuće i birokratske elite /31/. Kao posljedica toga javlja se nezadovoljstvo tijekom privatizacije zbog socijalno neosjetljive rasprodaje (putem menadžerskih kredita) dojučerašnje zajedničke imovine. Poslovni moral i etika poduzetništva nisu zaživjeli, te se uslijed toga širi antipoduzetnička klima, a što se pokazuje kao dugoročan problem razvoja hrvatskog gospodarstva. Tranzicijska kriza društva pokazuje se višeslojnom. *Moralnu krizu* možemo pratiti kroz tzv. *krizu socijalnog kapitala* (upitnost socijalne kohezije, solidarnosti i povjerenja kako među pojedincima, tako i među socijalnim skupinama). *Gospodarsku krizu* pratimo kroz rast nezaposlenosti, proizvodnju bez tržišta, rast unutrašnjeg duga, rad bez plaće, brojni stečajevi poduzeća i slično. Sve to potiče *socijalno konfliktno stanje* koje se najčešće javlja kada se otvoreno počne ukazivati na *nedostatak socijalne osjetljivosti i pravde*. Upravo je to područje za koje je u suvremenim postindustrijskim društvima zadužena država. No hrvatska je država razvijala kapitalizam koji je imao dvije strane, a što Županov naziva *modelski dualizam*: s jedne strane još je vrlo snažan *državni kapitalizam* (državno vlasništvo, fragmentarno tržište; na tržištu su uglavnom samo proizvodi), politički lažirano tržište (monopoli), glavni su akteri politički menadžeri (politički akteri u poduzeću i lokalnoj zajednici) a ne profesionalni menadžeri, država ima dvije temeljne funkcije: štiti poduzeće od vanjske konkurencije i pokri-

va gubitke, te osigurava zaposlenima vlasništvo nad radnim mjestom i velika socijalna prava, veliki dio DBP-a redistribuirao se državnim kanalima u budžet, izvanbudžetske bilance, paradržavne fondove i sl., dok je s druge strane još vrlo slab *poduzetnički kapitalizam* (privatno vlasništvo, integralno tržište (na tržištu su svi resursi), konkurentsko tržište, ekonomski akteri koji upravljaju kao individualni poduzetnici, opunomoćenici dioničara i plaćeni menadžeri (oni su autonomni u odnosu na državnu upravu), država samo regulira pravila igre za sve aktere podjednako, razmjerno manji dio DBP-a redistribuirao se državnim kanalima) /32/.

Navedene su okolnosti bile okvir unutar kojega se razvijala svijest o potrebi iskoraka u društvo znanja. Teškoća koje je trebalo prevladati je bilo više: nezaživljenost tržišne ekonomije (država je još uvijek moćna u kreiranju gospodarske politike), nedosegnuta razina tehnološke opremljenosti konkurentskih ekonomija, nedovoljna prosječna razina obrazovanja radnog kontingenta stanovništva, ali i nepostojanje tradicije kapitalizma koja je u europskom okruženju prisutna više od dva stoljeća. Riječ je, dakle, o okolnostima hrvatskog kapitalizma koje pokazuju da u njemu *nit* je *znanje ključni resurs*, niti su *radnici znanja dominirajuća populacija* među radnicima. Odnos prema znanju i obrazovanju u Hrvatskoj još uvijek nije primjeren trendovima visoko razvijenih ekonomija, kako u institucionalnom pogledu, tako i u mišljenju samih građana. Primjer odnosa države prema obrazovanju, istraživanju i razvoju djelomično je prezentiran u Tablici 1. U Tablici 2. prikazana je obrazovna struktura zaposlenog stanovništva koja također ne daje argumente orijentaciji društva prema znanju kao ključnom resursu. Zamjetno je zaostajanje za prosjekom zemalja EU, a što je jasan indikator nedostataka s kojima je teško graditi ekonomiju znanja, kao i razvijati kulturu društva znanja.

Tablica 1. Ulaganje u obrazovanje i I&R

Vrsta ulaganja	Hrvatska	EU 27 (prosjeak)
Ukupna ulaganja u I&R (% BDP)	0,84	2,01
Ukupna ulaganja u I&R po stanovniku (u €)	85,8	473,4
Javna ulaganja u visoko obrazovanje (% BDP)	0,81	1,03

Populacija (30-34 g.) s visokim obrazovanjem	20,5	32,3
--	------	------

Izvor: Švarc, 2011:935

Tablica 2. Struktura zaposlenog stanovništva prema obrazovanju (%)

Stupanj obrazovanja	Zaposleni		
	2008.	2009.	2010.
Nezavršena osnovna škola	3,5	3,3	2,7
Osnovna škola	14,7	14,4	14,7
1 – 3-godišnja srednja škola za zanimanja	32,7	31,8	28,7
4-godišnja srednja škola za zanimanja	26,6	26,7	28,5
Gimnazija	3,1	3,0	3,3
Viša škola	7,2	7,2	8,0
Fakultet, akademija, magisterij, doktorat	12,2	13,6	14,1
Ukupno	100	100	100

Izvor: Statistički ljetopis RH 2011:153

Građani su toga svjesni kao nečega što se često prikazuje lošim socio-kulturnim nasljeđem. To potvrđuje i nedavno provedeno istraživanje među studentima završnih godina diplomskog studija Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku. Na pitanje u kojoj je mjeri obrazovanje prisutno kao mehanizam dodjeljivanja važnih društvenih položaja u hrvatskom društvu, odgovori ispitanika potvrđivali su tezu da se dodjeljivanje važnih društvenih položaja ne vrši vrednovanjem obrazovnih kvalifikacija. Tako se, primjerice, čak 79,1% ispitanika slaže ili potpuno slaže s tvrdnjom da je „za karijeru važnije imati utjecajnog prijatelja ili rođaka („vezu“) nego fakultetsku diplomu“, a 79,5% da „u hrvatskom društvu još uvijek važi pravilo 'snađi se družē'“. Obrazovanje ne samo da nije shvaćeno kao put osobnog uspjeha (to vrijedi samo za 39% ispitanika), već niti kao put prema društvenom ugledu (to vrijedi samo za njih 6,9%) /33/. Nekadašnja je komparativna prednost hrvatskog društva bila obrazovanost stanovništva. Sada se ona izgubila u odnosu na razvijena društva Zapada koja su znanost i obrazovanje nadredila ostalim resursima društvenoga razvoja. Na to ukazuje S. Lelas kada kaže da u hrvatskom društvu nisu ostvarene dvije osnovne pretpostavke za primjereno vrednovanje znanosti i obrazovanja: prvo, nije zaživjelo tržišno natjecanje, osobito ne u područjima raznovrsnosti znanja u primjeni kako u tehnološkoj sferi, tako niti u upravljanju i financijama; drugo, umjesto da se primjereno vrednuje znanje i obrazovanje, u Hrvatskoj se još govori o prosvjeti i

prosvjećivanju stanovništva /34/. U jednom je istraživanju D. Polšek potvrdio da stanovništvo ne prihvaća tržišni model samofinanciranja znanosti već državi stavlja u zadatak razvoj znanosti i obrazovanja. Također, ono ne iskazuje nezadovoljstvo s aktualnim stanjem u znanosti /35/. No, stanje u gospodarstvu i dosegnuta razina uključenosti znanja u razvojne projekte ukazuju na nedovoljne promjene odnosa države prema znanju. J. Švarc upozorava da znanost, inovacije, tehnologije i obrazovanje u Hrvatskoj imaju samo deklarativno i programsko mjesto u ekonomskom razvoju pa je sama tranzicija u društvo znanja neekonomska kategorija. Politička i poduzetnička elita u Hrvatskoj još se drži neoliberalne ekonomske doktrine o gospodarskom rastu i tehnološkom napretku usljed tržišnih sloboda, a ne usljed razvoja i primjene znanstvenih i tehnoloških dostignuća. Znanje tako u Hrvatskoj još nije razvojni resurs i ne čini polazišnu osnovu druge faze tranzicije /36/. Otuda je teško pravdati tvrdnju da je Hrvatska ušla u društvo znanja.

5. ZAKLJUČNE TEZE

Industrijalizacija je posebice obilježena naglašenom važnošću materijalnih proizvodnih faktora, ekonomskom racionalnošću i materijalnom efikasnošću. Uska specijaliziranost radnika bila je u službi tejlorističke podjele rada. Rad je bio pretpostavka povećanja vrijednosti uloženog kapitala. Sve je to obilježavalo *društvo rada*. *Društvo znanja* se razvija u promijenjenim okolnostima postindustrijskog društva. Ovdje su na

prvom mjestu znanje, informacija i komunikacija pretvoreni u simboličke proizvodne činitelje, tzv. *simbolički kapital*. Kako je čovjek nositelj simboličkog kapitala, on se pretvara u radnika znanja, a radnici znanja postaju novi kapitalisti. Nekadašnja uska specijaliziranost se ovdje pretvara u fleksibilnu prilagodljivost. Ekološke i humane vrijednosti postaju sastavnicama brige o društvenom razvoju koji dobiva atribut održivi. Nova orijentacija na društvo znanja, dakle, postaje uvjetovana problemima održivosti te je time organski nastavak razvoja društva rada. Dok je u ranoj industrijalizaciji, društvu rada u pravom smislu, „intelektualni rad“ bio privilegij manjine, u društvu znanja, kako se najčešće određuje suvremeni kapitalizam, slučaj je obrnut: samo su malobrojni potrebni kao fizički radnici, a većina je osuđena na intelektualni rad, od većine se očekuje spremnost da postanu radnici znanja, ne samo kao poznavatelji korištenja informacijske tehnologije, već i kao „cjeloviti učenici“. Ovakav radikalni zaokret prema važnosti obrazovanja otvara staru temu, ali u novom kontekstu: koliko će demokratizacija obrazovanja biti potvrda demokratskog prava na obrazovanje, a koliko potreba i zahtjev scijentizirane tehnologije u službi porasta ekonomske moći krupnog kapitala. Također je upitno koliko kroz povećanje vertikalne mobilnosti u sustavu obrazovanja radnik znanja postaje samokreativan, koliko se ostvaruje u Maslowljevoj petoj potrebi samoaktualizacije, a koliko udovoljava zahtjevima zadanoga posla. Novo je vrijeme postavilo drugačiju svrhu samom obrazovanju. Ono više ne poznaje pojam završeno školovanje, upozorio je krajem prošlog stoljeća Drucker. Inženjeri su deset godina nakon diplome zastarjeli, ako ne obnavljaju svoje znanje. Isto je i s drugim strukama. Znanje donosi moć, ali i odgovornost za društveni razvoj. Obrazovani stručnjaci postaju vođe pa je nezaobilazan i moralni odgoj u obrazovanju /37/. Koliko je ovakva orijentacija marginalizirana u duhu suvremenih reformi obrazovanja pokazuje svojom kritikom društva znanja K. P. Liessman. Reforme obrazovanja vode industrijalizaciji i ekonomizaciji znanja pa su čovjekove kognitivne sposobnosti stavljene na raspolaganje tržištu. Zadaća obrazovanja postaje *partikularizacija, fragmentacija i istodobna univerzalna raspoloživost znanja*. Događa se degradacija ob-

razovanja na „izobrazbu“, a znanja na „humani kapital“ kojim se može računovodstveno raspolagati, tvrdi Liessman. Danas se „društvo znanja“ predstavlja procesom zamjene „materijalne ekonomije“ „simboličkom ekonomijom“. Društvo znanja bi trebalo biti ono „u kojem su razum i uviđavnost, prosuđivanje i oprez, dugoročno mišljenje i pametno promišljanje, znanstvena radoznalost i kritička autorefleksija, prikupljanje argumenata i preispitivanje hipoteza konačno dobili prevagu nad iracionalnošću i ideologijom, praznovjerjem i umišljanjem, požudom i odsutnošću duha.“ Ovakva europska tradicija, međutim, nema veze s onim što se u suvremenosti proglašava društvom znanja. Suvremeno društvo znanje definira kao „*informaciju opskrbljenu značenjem*“ pa se onda i društvo znanja identificira s pojmom „*informacijsko društvo*“. Znanje je više od informacije, ono je *oblik prožimanja svijeta*: spoznati, razumjeti, pojmiti – to je ono za što se nema vremena u ubrzanom ritmu studiranja koji sve polaže na dostupnost svega putem interneta. Bezbroj nagomilanih podataka i pojmova u glavi ne čini znanje, tvrdi Liessmann. Iako je znanje proglašeno „*resursom budućnosti*“, opće obrazovanje opada ubrzanim tempom. „Rupe u obrazovanju“ tzv. političke elite dobar su primjer za to, navodi Liessmann. Obrazovna se *uloga škole* mijenja. „... škola koja je prestala biti mjestom dokolice, usredotočenosti, kontemplacije prestala je biti školom. Ona je postala mjestom životne nevolje. A u njoj zatim dominiraju projekti i praksa, iskustva i umreženja, ekskurzije i izleti. Vremena za razmišljanje nema.“ Znakovito je da je u samim središtima obrazovanja najizraženije *odvratanje od ideje obrazovanja*. Za to je najbolji indikator „*preusmjeravanje obrazovnih ciljeva na sposobnosti i kompetencije*“. Promašaj je ako se kao obrazovni ciljevi postave „*sposobnost za timski rad, fleksibilnost i komunikacijska spremnost*“. Za to je, po Liessmannu, dobar primjer PISA (= Programme for International Student Assessment) kojim se u okviru OECD-a svake tri godine obavlja međunarodno uspoređivanje osnovnih učeničkih kompetencija kod petnaestogodišnjaka. *Stručnost* je tu, dakle, stavljena *ispred obrazovanosti*. Na škole i sveučilišta prebacuje se *paradigma poslovno-ekonomskog mišljenja*, od njih se želi napraviti poduzeća (sve su prisutniji pojmovi efikasnost,

konkurentnost, prilagodljivost, promjenljivost). Kritizirajući reformu sveučilišta, Liessmann ističe besmislenost raznih „rangiranja“ i „mjerenja“ koji su doveli do zamjene ciljeva obrazovanja: umjesto da se obrazovanje rukovodi *spoznajom, znanstvenom znatiželjom i akademskom slobodom*, ono je sve podredilo *efikasnosti, iskoristivosti, kontroli, učinkovitosti i prilagođavanju* – sve samim *oblicima neobrazovanosti*. Na toj razlici može se razlikovati *znanstvenik* od *znanstvenog menadžera*. Prvom je cilj *istina*, drugom *efikasnost*. Samo *znanje* se sve više određuje svojom *upotrebnom vrijednošću*. Menadžeri znanja vjeruju da je znanje resurs koji se u okviru poduzeća može optimirati, raspodijeliti, gomilati, uvoziti, izvoziti i dijeliti poput ostalih sirovina i postupaka. Znanje se prihvaća ako se može unovčiti. *Mobilnost i fleksibilnost* glavne su parole reformatora znanja – „fleksibilna istraživačka struktura“ umjesto „okamenjenih fakulteta“, „manjkava umreženja“ umjesto „definiranih jedinica“. Sve to nas upozorava da smo umjesto „društva znanja“ dobili „društvo kontrole“,

Bilješke

- /1/ Beck, Ulrich: Što je globalizacija?, Vizura, Zagreb, 2003.
- /2/ Dahrendorf, Ralf: U potrazi za novim poretom, Naklada Deltakont d.o.o., Zagreb, 2005.
- /3/ Castells, Manuel: Uspom umreženog društva, Golden marketing, Zagreb, 2000.
- /4/ Gray, John: Lažna zora – Iluzije globalnog kapitalizma, Masmedia, Zagreb, 2002.
- /5/ Leonard, Peter: Postmodern Welfare, SAGE Publications, London, 1997.
- /6/ Ferenčak, Ivan: Kompendij o (neo)liberalizmu, „Ekonomski vjesnik“, Vol. 24(2011), No. 2, str. 337-347.
- /7/ Schmeder, Genevieve: Prijelomi i diskontinuiteti u dinamici podjele rada, u knjizi: Vercellone, Carlo (ur.): Kognitivni kapitalizam, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 57-65.
- /8/ Landes, David S.: Bogatstvo i siromaštvo naroda, Masmedia, Zagreb, 2003.
- /9/ U „Ekonomsko-filozofskim rukopisima“ Marx je prikazivao promjene koje je kapitalizam pretvorio u obrasce tvorničke proizvodnje, ostvarivanja profita, određivanja nadnice, pretvaranja radnika u jeftino plaćenu robu i drugo (vidi Marx, 1978:189-354).
- /10/ Novak, Michael: Duh demokratskog kapitalizma, Globus – Školska knjiga, Zagreb, 1993.

poručuje Liessmann /38/. Iako neafirmativan, Liessmanov nam kritički pristup društvu znanja može biti argumentirano upozorenje na nerješavanje prvog osnovnoga pitanja: koliko je društvo znanja u odnosu na društvo rada oslobodilo čovjeka glede njegovih intelektualnih sposobnosti, a koliko je te iste sposobnosti podredilo zahtjevima ubrzanog ritma informatičke tehnologije i na njoj temeljene ekonomije? Nije riješeno niti drugo osnovno pitanje: koliko je znanje pretočeno u tehnologiju imalo za svrhu potvrditi čovjeka kao gospodara prirode, a koliko kao njenog čuvara kroz orijentaciju na održivi razvoj? Traženje odgovora na oba pitanja pokazuje da čovjekov povijesni put u slobodu ne može biti drugo do sinergija humanizma i ekocentrizma. Stoga prijelaz iz društva rada u društvo znanja ne smije biti mjereno samo povećanom tehnološkom sposobnošću kontrole i predvidljivosti temeljenim na znanju, već i stvaranjem uvjeta razvoja za sve pa time i opstanka života samog.

- /11/ Fukuyama, Francis: Kraj povijesti i posljednji čovjek, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
- /12/ Turner, Bryan S.: Clacical Sociology, SAGE Publications, London, 1999.
- /13/ Berger, Peter L.: Kapitalistička revolucija, Naprijed, Zagreb, 1995.
- /14/ „Pojmovi ekonomija znanja, posao znanja i radnik znanja, stari su samo četrdeset godina. Nastali su oko 1960., istodobno, ali nezavisno; prvi je pojam skovao ekonomist s Princetona Fritz Mac-hlup. Danas ih svi koriste, ali još malo tko razumije njihovo djelovanje na ljudske vrijednosti i ljudsko ponašanje, na upravljanje ljudima i produktivnost, na ekonomiju i politiku. Međutim, već je sada jasno da će društvo znanja i ekonomija znanja, koji su na pomolu, biti radikalno drukčiji od društva i ekonomije posljednjih godina 20. stoljeća.“, tvrdi P. Drucker (2007:179).
- /15/ Drucker, Peter: Upravljanje u budućem društvu, MEP Consult, Zagreb, 2007.
- /16/ Drucker, Peter: Nova zbilja, Novi liber, Zagreb, 1992.
- /17/ Dahrendorf, Ralf: U potrazi za novim poretom, Naklada Deltakont d.o.o., Zagreb, 2005.
- /18/ Edvinsson, Leif: Korporacijska longituda, Differo, Zagreb, 2003.
- /19/ R. Costanza ovako komentira stanje prirodnih resursa: Ekonomija je prešla iz razdoblja „praznoga svijeta“ u kojemu je kapital kojeg je proiz-

- veo čovjek predstavljao ograničavajući čimbenik ekonomskog razvoja u sadašnje razdoblje „punog svijeta“ u kojemu je preostali prirodni kapital postao ograničavajućim čimbenikom. (prema Meštrović, 2011:108)
- /20/ Letica, Bartol: Doba odgovornosti, Korporacijska društvena odgovornost u vrijeme svjetske financijske krize, MATE d.o.o., Zagreb, 2010.
- /21/ Drucker, Peter: Upravljanje u budućem društvu, MEP Consult, Zagreb, 2007.
- /22/ Lebert, D., Vercellone, C.: Uloga znanja u dinamici dugog razdoblja kapitalizma: hipoteze o kognitivnom kapitalizmu, u knjizi: Vercellone, Carlo: Kognitivni kapitalizam, Politička kultura, Zagreb, 2007. str. 15-28.
- /23/ Tojotizam umjesto fordizma, obilježje je novog odnosa proizvođača prema tržištu. Cilj je tojotizma smanjenje neizvjesnosti umjesto poticanja prilagodljivosti (Castells, 2000:191).
- /24/ Schmeder, Genevieve: Prijelomi i diskontinuiteti u dinamici podjele rada, u knjizi: Vercellone, Carlo (ur.): Kognitivni kapitalizam, Politička kultura, Zagreb, 2007., str. 57-65.
- /25/ Švarc, Jadranka: Hrvatska u gospodarstvu znanja, „Društvena istraživanja“, Vol. 20(2011), No 4(114), str. 919-942.
- /26/ Castells, Manuel: Uspon umreženog društva, Golden marketing, Zagreb, 2000.
- /27/ Lyon, David: Post-modernity, u knjizi: Browning, G., Halcli, A., Webster, F. (ed.): Understanding Contemporary Society, SAGE Publications Ltd, London, 2000., str. 221-237.
- /28/ Mendras razlikuje u Europi četiri tipa kapitalizma: 1. Pregovarački kapitalizam kao kapitalizam s ljudskim likom, švedski model koji je u nestajanju; 2. Mrežni kapitalizam kao suradnja i povezivanje malih i srednjih obiteljskih poduzeća u regijama (primjer sjeverna Italija); 3. Kapitalizam Colbertovog tipa, državni kapitalizam na primjeru Francuske; 4. Individualistički kapitalizam koji ignorira društvo, sve stavlja na individualni uspjeh. (Mendras, 2004:183-192)
- /29/ Čengić, Drago: Manageri i privatizacija, Alinea, Zagreb, 1995.
- /30/ Na drugom mjestu Županov navodi da „...u Hrvatskoj postaje javna tajna (osobito u 1994.) da je preko noći iščilio sloj novih bogataša ni iz čega, tj. ljudi koji u 1991. nisu imali ni prebijenog dinara vlastitog kapitala, a obogatili su se u godinu-dvije. Budući da u „normalnom“ kapitalizmu to nije moguće, onda nema drugog objašnjenja već da je riječ o pljački i grabežu narodne imovine, odnosno neopravdanom bogaćenju. Javnost to povezuje s dosadašnjim tijekom „pretvorbe“ i privatizacije, osobito s menadžerskim kreditima, premda sigurno postoji 1001 način neopravdanog bogaćenja, a o mnogima od njih javnost ništa ne zna niti će možda ikad saznati.“ (Županov, 1995:146)
- /31/ Županov, Josip: Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća, u zborniku: Čengić, D. – Rogić, I. (ur.): Upravljačke elite i modernizacija, Institut društvenih znanosti I. Pilar, Zagreb, 2001., str. 11-36.
- /32/ Županov, Josip: Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002.
- /33/ Šundalić, Antun, Pavić, Željko: Između vrijednosti obrazovanja i negativnog sociokulturnog nasljeđa, „Društvena istraživanja“, Vol. 20(2011), No 4(114), str. 943-965.
- /34/ Lelas, Srđan: Obrazovanje i društveno vrednovanje znanja, u zborniku: Polšek, D. (ur.): Vidljiva i nevidljiva akademija, Institut društvenih znanosti I. Pilar, Zagreb, 1998. str. 163-174.
- /35/ Polšek, Darko: Stavovi javnosti prema znanosti i znanstvenome razvoju u Hrvatskoj, u zborniku: Polšek, D. (ur.): Vidljiva i nevidljiva akademija, Institut društvenih znanosti I. Pilar, Zagreb, 1998., str. 227-233.
- /36/ Švarc, Jadranka: Institucionalne pretpostavke tranzicije u gospodarstvo znanja: karika koja nedostaje, „Društvena istraživanja“, Vol. 15(2006), No. 3(83), str. 319-344.
- /37/ Drucker, Peter: Nova zbilja, Novi liber, Zagreb, 1992.
- /38/ Liessmann, Konrad Paul: Teorija neobrazovanosti, Zablude društva znanja, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.

BETWEEN THE SOCIETY OF WORK AND THE SOCIETY OF KNOWLEDGE

Antun Šundalić

Faculty of Economy, University of Osijek, Osijek, Croatia

Abstract

The nineteenth century industrialization brought at first to Europe, a then to the world, a new society of work, called capitalism. That capitalism still exists just not in the way of the nineteenth century. The past two centuries have shown the whole capacity of adaptation, rearrangement, flexibility and networking of the capitalist society of work in a manner that it has become more known like the society without work. Globalization brought an open, free, world market in which the new paradigm of information technology has become dominant. It enforced the priority of symbolic capital over physical capital, the worker of knowledge over the physical worker, to the economy. In addition, it changed the old syntagma "society of work" with the new "society of knowledge". Is the society of knowledge a step towards freedom of labor as an existential necessity, or is it the way towards a new susceptibility to large capital is the subject of this paper. This paper also shows the state of Croatian society which is trying to enter the society of knowledge from the society of work.